

Схильність до ризику як особистісна особливість обдарованої дитини (ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ)

У роботі наводяться результати порівняльних досліджень схильності до ризику серед обдарованих дітей, які навчаються у ліцеї при ДонНУ, з їхніми однолітками. Встановлено, що обдаровані дівчата мають достовірно більш високі показники схильності до ризику, аніж хлопці.

Ключові слова: ризик, схильність до ризику, обдарованість, гендер.

В работе представлены результаты сравнительных исследований склонности к риску одаренных детей, учащихся лицея при ДонНУ, с их сверстниками. Установлено, что одаренные девушки имеют достоверно более высокие показатели склонности к риску, чем юноши.

Ключевые слова: риск, склонность к риску, одаренность, гендер.

Робота присвячена дослідженню схильності до ризику учнів різних навчальних закладів. Насамперед нас цікавили особливості гендерних відмінностей у схильності до ризику серед обдарованих дітей, що навчаються у ліцеї при Донецькому національному університеті, порівняно з учнями загальноосвітньої школи, з умовно обдарованими дітьми з загальноосвітньої школи.

Ознакою обдарованості дитини найчастіше служить невідповідність розвитку його розуму звичайному рівню розумового розвитку дітей його віку, тобто випередження віку.

Обдаровані діти часто вступають у суперечку з дорослими, ігнорують нецікаві для них завдання, почуваючи свою перевагу над однолітками, беруть на себе роль лідера. Усе це спричиняє труднощі в спілкуванні з обдарованими дітьми і необхідність індивідуального підходу до кожного. Однак в емоційній сфері обдарованих дітей більшість дослідників відзначають підвищену уразливість і надчутливість, тому часте перекручування, брехня, ігнорування, байдужість з боку дорослих можуть стати для дитини скрутною проблемою. З огляду на неординарність, гнучкість і продуктивність мислення обдарованих дітей важко передбачити їхні вчинки і поведінку. Крім того, відзначається схильність обдарованих дітей до змагальності, що дозволяє їм самоутверджуватися, здобувати впевненість у своїх силах, вчитися ризикувати, отримувати певний досвід.

Актуальність. Вивчення схильності до ризику з урахуванням статевих відмінностей серед обдарованих дітей (ліцеїстів ДонНУ), порівняно з учнями загальноосвітньої школи проводиться вперше. Результати можуть бути враховані в процесі індивідуально – психологічного підходу до учнів у навчанні та виховній роботі.

Мета. За допомогою порівняльного дослідження виявити можливі відмінності у схильності до ризику між хлопцями та дівчатами, що навчаються у ліцеї при ДонНУ і належать до категорії обдарованих дітей, а також між хлопцями і дівчатами загальноосвітньої школи, і порівняти їх з умовно обдарованими дітьми з загальноосвітньої школи.

Теоретична гіпотеза. В обдарованих дітей схильність до ризику у дівчат більша, ніж у хлопців, а серед учнів загальноосвітньої школи буде спостерігатися зворотна тенденція.

Завдання. Отримати та пояснити достовірні відмінності за показниками ризику між дівчатами та хлопцями, що навчаються у ліцеї при ДонНУ і в загальноосвітній школі.

Методи дослідження. Психологічні опитувальники Г. Шуберта, А.Г. Шмельова, Т. Елерса.

Відповідно до словника російської мови С. Ожегова, слово “ризик” розуміється як “можлива небезпека” чи як “дія на вдачу в надії на щасливий наслідок” [4]. При такому трактуванні поняття “ризик” розцінюється як небезпечна умова, при якій виконується дія, діяльність, чи як дія, чиниться в умовах невизначеності. При цьому невизначеність тут може відноситися і до досягнення бажаної мети в даній дії, і до можливості запобігання фізичної небезпеки при (чи в результаті) його здійснення. Ризик може бути і метою діяльності, наприклад, тоді, коли людина навмисно ризикує тільки для того, щоб переконатися або показати іншим, що вона не боїться небезпеки (фізичної або недосягнення мети). У подібному випадку ризик стає також і засобом самоутвердження або створення про себе бажаної думки.

Ризик може виступати й у ролі мотиву. Це буває, зокрема, у тих випадках, коли людина без особливої на те потреби спеціально обирає небезпечні (з тієї чи іншої точки зору) цілі або небезпечні засоби їх досягнення тільки заради самого ризику і пов’язаних з ним гострих відчуттів. Часом про ризик говорять як про якісь потреби, що виявляються у прагненні до небезпеки, які властиві людям, схильним до ризику. Утім, можна припустити, що ризикувати і відчувати при цьому радість тією чи іншою мірою властиво взагалі усім людям.

Отже, зі сказаного випливає, що акт ризику в структурі трудової діяльності може виконувати різні психологічні функції, по-різному в ній виявлятися, по-різному відображатися на її течії і результатах.

Виходячи з двох можливих трактувань ризику (зв'язку його з небезпекою або з несприятливим результатом дії) у психологічній літературі склалися два підходи до вивчення такого прояву. У першому підході ризик розцінюється як спрямованість на особливо привабливу мету, досягнення якої пов'язане з фізичною небезпекою, в другому – ризик означає здійснення альтернативного вибору в ситуації невизначеності, де успіх залежить від випадку, виявляється в недосягненні бажаного результату (не обов'язково у фізичному покаранні).

Однак поведінка суб'єкта в небезпечній ситуації залежить не тільки від її об'єктивних умов, але і від того, наскільки адекватно ці умови відбиваються у його свідомості. Ступінь адекватності відображення суб'єктом небезпечних ситуацій, як показують дослідження, значною мірою залежить від його індивідуальних якостей. Наприклад, люди, які відрізняються слабкістю нервової системи, тривожністю, звичайно завищують ступінь небезпеки і можливості її реалізації. Людям же, які дуже піклуються про досягнення мети й одержання виграшу від цього, властиво часом, навпаки, занижувати рівень небезпеки і вважати її прояв менш ймовірним, ніж насправді. Вплив особистісних якостей особливо сильно відбиває на здійсненні в умовах ризику в екстремальних ситуаціях. На вибір впливає така якість особистості, як індивідуальна схильність до ризику.

Таким чином, ризикована поведінка визначається, з одного боку, об'єктивно діючими ситуативними факторами, а з другого боку – індивідуальними якостями суб'єкта.

Зупинимося тепер на деяких методах визначення схильності до ризику. Існуючі методи, звичайно, не розділяють схильність до мотивованого і схильність до немотивованого ризику, а сприяють виявленню єдиної оцінки індивідуальної схильності до ризику. До того ж, як було відзначено, у найбільш розповсюдженому – мотивованому ризику обидві ці схильності виявляються спільно.

Одна з інструментальних методик оцінки схильності до ризику використовувалась американським психологом Г. Ханом, коли випробуванним пропонували йти з зав'язаними очима в напрямку рову, на дні якого були розкидані осколки пляшкового скла. Схильність до ризику визначалася по тому, наскільки упевнено випробуваний йшов до рову: за кількістю зроблених кроків, за швидкістю руху, за його загальною поведінкою. Можна назвати й інші подібні методики. Німецький учений Ф. Мерц (1963) оцінював схильність до ризику за допомогою наступної інструментальної методики: піддослідним пропонувалося діяти на вибір з різними гострими предметами –

дерев'яними і скляними. Ті випробувані, котрі особливо не диференціювали якість предметів і не замислювалися над своїм вибором, визнавалися більш схильними до ризику. Австралійський вчений А. Гора (1957) оцінював схильність до ризику за тим, як випробувані працювали з важкими кулями над склом. Ті з них, хто був більш схильний до ризику, виконували ці дії менш обережно і частіше роняли кулі.

Американські вчені Н. Коган і М. Балах (1967) для визначення схильності до ризику використовували інструментальну методичку – гру в кості на пару з невеликими грошовими ставками, де обраними варіантами дій і “ставками” оцінювався рівень цієї якості, д. Клебельсберг (1969) для оцінки схильності до ризику використовував інструментальну методичку, при якій випробувані за винагороду повинні були зупиняти індекс, який рухається, за 1 мм до контрольної крапки. Якщо випробуваний зупиняв індекс на більшій відстані від цієї крапки, він позбавлявся винагороди, при переході індексу за контрольну крапку – штрафовався[5].

Поняття “готовність до ризику” отримало поширення у роботах європейських вчених у 1960-х рр. у зв'язку з виникненням визначеного наукового напрямку, що розуміє у цій якості головну передумову до виникнення нещасних випадків. Воно з'явилося, в деякому розумінні, на зміну тому, яке затвердилося ще з часів К. Марбе тобто, поняттю “схильність”. Але слід зазначити, що нещасні випадки, що виникли з вини робітника, вірніше розцінювати не як наслідок прояву його індивідуальних якостей, а як результат його невдалої предметної діяльності, у якій ці якості реалізуються. Як прояв деякої тенденції до аналізу нещасних випадків із зазначених позицій можна розцінювати появу нового індивідуального показника – готовність до ризику. Зазначимо, що використання для визначення цього поняття слова готовність, а не схильність, уже вказує на зв'язок цього показника не тільки з індивідуальними проявами, але і зі сформованою ситуацією. Слово “готовність”, на відміну від “схильність”, відбиває, на нашу думку, певною мірою і мотиваційний аспект особистості. У цьому слові звучить вираження бажання, а також фактор ситуативності (тимчасовості), оскільки воно сприймається, швидше, як характеристика стану, ніж як якість особистості. Однак Х. Гейм (1971), аналізуючи термін готовність до ризику і весь зв'язаний з ним підхід, розглядає його все-таки як індивідуальну якість. При цьому він виходить з точки зору, що, хоча така готовність і породжується ситуацією, але базується вона, в основному, на

індивідуальних якостях робітника. Виходячи з аналізу деяких досліджень, Х. Гейм навіть виділяє ряд індивідуальних якостей, від яких залежить така готовність: потреби, актуальні мотиви, домінантність, екстравертованість, ригідність, егоцентризм, легковажність, несумлінність, боязкість тощо. Більшість названих ним якостей є відносно стійкими і раніше розцінювалися як показники схильності до нещасних випадків. Термін “готовність” до ризику, на нашу думку, виявляється більш ємним, ніж “схильність”. Крім стійких якостей індивіда, до його складу входять і ситуативні фактори трудової задачі, відносно яких склалася така готовність. На доказ того, що готовність до ризику пов’язана з індивідуальними якостями робітників, можна посилатися на результати ряду експериментальних досліджень.

Австрійські вчені А. Міггенекер і К. Вайс (1954) за допомогою тестових іспитів робітників сталеливарного заводу встановили, що при високій готовності до ризику виявляється низька тенденція до захисту, яка корелює з нещасними випадками. Їхній співвітчизник А. Гора (1957) провів тестові й інструментальні іспити залізничних робітників за показником готовності до ризику із застосуванням покарань за помилки (удари струму, критика). Дослідження показало достовірний зв’язок між готовністю до ризику і числом помилок, які було припущено (які символізують нещасні випадки). Можна вказати і на ряд загальних закономірностей, які було виявлено у дослідженнях готовності до ризику. Так, було відмічено, що з віком готовність до ризику падає, що в більш досвідчених робітників вона нижча, ніж у менш досвідчених, що в жінок готовність до ризику реалізується за умов більш визначених очікувань, ніж у чоловіків [7].

На готовності до ризику істотно позначаються і соціальні фактори. Так, у колективі виявлено приблизно однакову готовність до ризику як за умов безпеки для одного з його членів, так і за умов безпеки для всього колективу. В умовах групи готовність до ризику виявляється сильніше, ніж при діях поодинці (появляється так званий ефект зрушення ризику Стоунера, 1961). Готовність до ризику в групі залежить і від групових очікувань [7].

Перш ніж перейти до розгляду психологічних причин ризикованої поведінки підлітків, необхідно визначитися з віковими рамками даної категорії дітей. У деяких роботах йдеться про те, що найбільш складним при перегляді понять “дитячий травматизм” є відношення до віку. Експерти ВІЗ 1987, ґрунтуючись на багатозразовому аналізі, рекомендують підлітковий вік розглядати в рамках 10-24 років. Отже, споконвічний критерій 13-19, а пізніше 11-21

рік придбав більш широкий діапазон. Така пропозиція аргументована біофізичними і соціальними змінами, розбіжністю календарного і реального віку. У будь-якому випадку сьогодні багато проблем, зокрема травматизм, вимагають виділення в самостійну категорію принципово нового вікового підходу. Можливі два варіанти: модифікація традиційного (діти до 9 років, а підлітки 10-15 років), або новий (діти і підлітки до 24 років).

Підлітковий вік від 11-12 до 14-15 років є перехідним головним чином у біологічному змісті. У цьому віці в організмі дитини відбуваються якісні зміни, зокрема, інтенсивна перебудова усієї фізіологічної системи. Властивий цьому періоду нерівномірний розвиток різних органів, тканин викликає підвищення тиску, головні болі, швидку стомлюваність й інші ускладнення, що знижують увагу, контроль і самоконтроль, швидкість і адекватність реагування [2].

У деяких людей спостерігається підвищена тенденція до ризикованих дій. Такі люди отримують насолоду від можливості "поставити все на карту". Дослідження свідчать про те, що своєрідне задоволення, отримане деякими особами від ризикованих дій, виражається у виді ейфорії, що пов'язано з викидами наднирниками підвищеної кількості адреналіну в кров. У підлітковому ж віці, коли відбувається інтенсивний розвиток внутрішніх органів, перебудова функціонування всіх систем, у тому числі і гуморальної, приводить до нестабільності в їхній роботі. Тому внаслідок описаних фізіологічних особливостей протікання даного періоду розвитку організму підлітки можуть випробувати особливо гостре задоволення при здійсненні ризикованих вчинків.

Підлітки в більшій мірі схильні до невиправданого ризику, тобто до дій у небезпечних умовах, не спрямованих на досягнення суспільно значимих цілей. Можна виокремити декілька причин ризикованої поведінки:

а) самоствердження в очах друзів, бажання подобатися навколишнім. У цьому випадку ризик стає метою діяльності, і підліток спеціально ризикує тільки для того, щоб показати, що він не боїться небезпеки;

б) самоствердження у власних очах і в зв'язку з цим свідоме ігнорування безпечної поведінки. Часто це відбувається через впевненість у собі, аби через докори і обвинувачення;

в) ризик може виступати й у ролі мотиву. Це буває, коли підліток спеціально вибирає небезпечні цілі чи способи деяких осіб досягнення тільки заради самого ризику і зв'язаних з ним гострих відчуттів. У цьому випадку можна говорити про схильність до ризику як особистої характеристики.

У соціальному плані підлітковий вік – це продовження первинної соціалізації. Усі підлітки цього віку – школярі, вони знаходяться на утриманні батьків, їх ведучою діяльністю є навчання. Соціальний статус підлітка мало чим відрізняється від дитячого.

Психологічно цей вік дуже суперечливий. Найважливіший психологічний новотвір – почуття дорослості – являє собою головним чином новий рівень домагань, який перевершує майбутнє положення, якого підліток фактично ще не досяг. Звідси – типові вікові конфлікти і їхнє переломлення в самосвідомості підлітка. Підліток може засновувати свою самоповагу головним чином на своєму положенні в компанії однолітків. Прагнення скоріше зайняти статус дорослого нерідко спонукає підлітків наслідувати тим прикладам і зразкам, що несуть на собі атрибутику дорослості. Відсутність достатнього життєвого досвіду, несформованість оціночно-мотиваційного апарата приводить до того, що свої помилкові дії підлітки оцінюють позитивно, а соціально значимі, корисні відносять до розряду негативних [2].

Дослідження виконувалися у ліцеї при Донецькому національному університеті та у ЗОШ №23 м. Донецька. Всього дослідженнями були охоплені у ліцеї при ДонНУ три десятих класи: української філології, російської філології та фізичний. Статевий склад становив 24 хлопця та 40 дівчат.

У ЗОШ №23 досліджувалось 60 осіб 9 – 10 класів, з яких 26 хлопців і 34 дівчини. У продовженні роботи були проведені дослідження у ЗОШ №1 м. Донецька. Дослідженням були охоплені три одинадцятих класи. Статевий склад становив 13 хлопців та 27 дівчат.

З методів дослідження використовувалися опитувальники Г. Шуберта (RSK), А.Г. Шмельова, Т. Елерса.

Таблиця 1

Порівняльні дослідження хлопців та дівчат ліцею

Показник	Хлопці $x \pm m$	Дівчата $x \pm m$	P
Г. Шуберт (RSK)	$3,5 \pm 2,75$	$4,1 \pm 1,94$	$P > 0,05$
Т. Елерс	$20,4 \pm 0,94$	$21,2 \pm 0,66$	$P > 0,05$
А. Г. Шмельов	$18,3 \pm 0,92$	$20,9 \pm 0,85$	$P < 0,05$

Як видно з табл. 1, серед ліцеїстів ДонНУ спостерігається тенденція підвищення схильності до ризику у дівчат, порівняно з хлопцями (згідно опитувальників Г. Шуберта та Т. Елерса). Вона підкріплюється достовірно більшим показником ризику у дівчат відносно хлопців згідно опитувальника Шмельова (відповідно $20,9 \pm 0,85$ та $18,3 \pm 0,92$, при $P < 0,05$).

У той час серед хлопців і дівчат загальноосвітньої школи №23

спостерігається зворотна тенденція (табл. 2). Хлопці отримали більш високі показники схильності до ризику, ніж дівчата. Незважаючи на відсутність достовірних відмінностей у гендерних групах загальноосвітньої школи, слід відмітити, що показники у хлопців вищі, ніж у дівчат за всіма трьома методиками, що може вказувати на певну тенденцію.

Таблиця 2

Порівняльні дослідження хлопців і дівчат ЗОШ №23

Показник	Хлопці $x \pm m$	Дівчата $x \pm m$	P
Г. Шуберт (RSK)	5,4±2,18	1,8±2,36	P>0,05
Т. Елерс	19,6±1,05	17,5±1,104	P>0,05
А. Г. Шмельов	20,4±0,71	20,3±0,72	P>0,05

Серед хлопців і дівчат загальноосвітньої школи №1 теоретична гіпотеза не підтверджується (табл. 3). Хлопці отримали більш високі показники схильності до ризику, ніж дівчата. Достовірно більший показник ризику у хлопців відносно дівчат згідно опитувальника Елерса. Згідно з результатами опитувальника Шуберта хлопці також мають вищі результати.

Таблиця 3

Порівняльні дослідження хлопців та дівчат УВК №1

Показник	Хлопці $x \pm m$	Дівчата $x \pm m$	P
Г. Шуберт (RSK)	15,0±1,96	9,25 ±3,3	P>0,05
Т. Елерс	21,5±1,01	18,9±0,62	P<0,05
А. Г. Шмельов	20,2±0,9	21,2±0,89	P>0,05

Якщо звернутися до аналогічних досліджень, що проводилися вітчизняними та закордонними дослідниками, можна побачити явну тенденцію переваги осіб чоловічої статі за такими показниками як сміливість та рішучість. Так, за даними Н. Д. Скрябіна [6] серед хлопців 11 – 12 років сміливих більше, ніж серед дівчат. У свою чергу, серед останніх більше осіб з низьким ступенем сміливості.

Це знаходить підтвердження і у дослідженні І.П. Петяйкіна [5], який показав, що серед жінок, що займаються спортивною гімнастикою, несміливих значно більше, ніж серед чоловіків.

Однак слід зауважити, що вищезазвані автори досліджували фізичну сміливість. Але виділяють ще й соціальну сміливість, яка, за даними А.І. Винокурова [2], у жінок вища, ніж у чоловіків.

У той час І.П. Петяйкін [5] виявив розбіжності між чоловіками і жінками у прояві рішучості. Особливо це проявлялось при виконанні “небезпечної” вправи. Так, жінки витрачали на прийняття рішення почати виконання вправи у середньому 26,6 с, а

чоловіки – 6,1 с. Але і при виконанні безпечного завдання в осіб жіночої статі, як правило, прийняття рішення потребує більше часу.

Результати І.П. Петяйкіна відповідають розповсюдженій думці, що чоловіки більш схильні до ризику, ніж жінки. Ю.Козелецький пише, що функція ризику належить чоловіку, а функція стабільності і надійності – жінці.

Однак, за даними Є.П. Ільїна [3], навіть у безпечній ситуації до 11–13 років немає значної різниці у проявленні рішучості в осіб різної статі. Більша рішучість осіб чоловічої статі починає проявлятися у небезпечній ситуації починаючи з 14 років.

Виявлена нами тенденція не узгоджується з розповсюдженою думкою про те, що хлопці більш схильні до ризику. Можливе пояснення цього факту може бути прихованим у специфіці досліджуваних груп. Справа у тому, що піддослідними у ліцеї були не старшокласники взагалі, а діти, які пройшли спеціальний відбір перед вступом у ліцей і увійшли до категорії обдарованих дітей. Можна припустити, що в цій специфічній вибірці дівчата схильні до ризику більше ніж хлопці. Для остаточного пояснення цього факту потрібні додаткові дослідження.

Висновки

За опитувальником А.Г. Шмельова встановлено, що дівчата ліцею мають достовірно більш високі показники ризику, ніж хлопці ($P < 0,05$).

Показник ризику в умовах фізичної небезпеки (RSK за Т. Шубертом) у дівчат ліцею вищий, ніж у хлопців, але ця різниця статистично недостовірна.

Показник вираженості прагнення до ризику і рівня мотивації досягнення цілі й успіху у дівчат ліцею вищий, ніж у хлопців, але ця різниця статистично недостовірна.

Серед обдарованих дітей УВК №1 спостерігається тенденція, що свідчить про більшу схильність до ризику у хлопців, порівняно з дівчатами. Можливе пояснення цього факту може критися у тому, що в УВК №1 відбір у категорію обдарованих дітей був обумовлений зовнішньою оцінкою класних керівників, тому результати можуть бути ідентичні із загальноприйнятою думкою, що чоловіки більш схильні до ризику ніж жінки.

Для остаточного підтвердження теоретичної гіпотези необхідно залучити до опитування більше хлопців та дівчат, а також порівняти отримані результати з показниками учнів декількох загальноосвітніх шкіл.

Список використаних джерел

1. Винокуров А.И. Взаимосвязь индивидуальных и личностных

- характеристик человека: Автореф. дис. ...канд. психол. наук / А.И.Винокуров. – СПб., 1996. – 24 с.
2. Вікова та педагогічна психологія. Навчальний посібник. 2-ге видання / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В.Огороднійчук та ін:– К.: Каравела, 2008. – 400 с.
 3. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с.
 4. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / С.И.Ожегов. – М.: Оникс, 2008. – 736 с.
 5. Петяйкин И.П. Проявление смелости и решительности спортивными гимнастами // Психофизиологические особенности спортивной деятельности. – Л., 1975. – С.127-130.
 6. Предрасположенность к несчастным случаям (по материалам зарубежной печати) // Наука и жизнь. – 1966. – №6 – С.81.
 7. Heim H. Individuelle Risicobereitschaft und Unfallung. Bundesinstitut fur Arbeitsschutz. – Coblenz, 1971. – 78 s.
 8. Скрябин Н.Д. Возрастные особенности проявления смелости // Спортивная и возрастная психофизиология / Н.Д.Скрябин. – Л., 1974. – С. 98-109.

The comparative research of propensity to risk of exceptional children who are studing in lyceum at DonNU with their contemporaries is presented in the work. It is established that exceptional girls have authentically higher indicators of propensity to risk than young men.

Keywords: risk, propensity to risk, endowments, a gender.

Отримано: 20.07.2010

УДК 376.1-056.264:159.959.952-053.5

О.Б. Белова

Особливості розвитку уваги та пам'яті у дітей молодшого шкільного віку з нормальним та порушеним мовленням

Стаття розкриває особливості розвитку процесів уваги та пам'яті у молодших школярів з нормальним та порушеним мовленням. Вплив різноманітних функцій уваги на розвиток пізнавальної діяльності учнів.

Ключові слова: увага, пам'ять, процеси пам'яті, процеси уваги,